

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. Аналізуються проблеми соціально-професійної орієнтації старшокласників; збереження і розвитку соціально-професійно зорієнтованого освітньо-виховного простору; узгодження освітньо-виховного простору із суспільною і соціально-економічною спрямованістю; вибудови навчально-виховного комплексу для старшої школи і періодичності його корегування в залежності від напрямів і динаміки розвитку; визначення пріоритетів базових і спеціальних знань й вмінь з метою формування компетентностей; запозичення найкращих напрацювань у напрямі соціально-професійної орієнтації; адаптації в європейський і світовий полікультурний освітній простір.

Подальші дослідження спрямовуються на розробку державного та регіонального компонентів соціально-професійно зорієнтованого навчально-виховного комплексу.

Ключові слова: соціально-професійна орієнтація; освітньо-виховний простір; соціально-економічний; навчально-виховний комплект; компетентність; цінності; профільне навчання; адаптація; розвиток; формування.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К СОЦИАЛЬНО- ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Аннотация. Анализируются проблемы социально-профессиональной ориентации старшеклассников; сохранения и развития социально-

профессионально сориентированного образовательно-воспитательного пространства; согласование образовательно-воспитательного пространства с общественной и социально-экономической направленностью; разработки учебно-воспитательного комплекта для старшей школы и периодичности его корректирования в зависимости от направлений и динамики развития; определение приоритетов базовых и специальных знаний и умений с целью формирования компетентностей; заимствование наилучших наработок в направлении социально-профессиональной ориентации; адаптации в европейское и мировое поликультурное образовательное пространство.

Последующие исследования направляются на разработку государственного и регионального компонентов социально-профессионально ориентированного учебно-воспитательного комплекта.

Ключевые слова: социально-профессиональная ориентация; образовательно-воспитательное пространство; социально-экономический; учебно-воспитательный комплект; компетентность; ценности; профильное обучение; адаптация; развитие; формирование.

M. Piddyachyy

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE SOCIALLY-PROFESSIONAL ORIENTATION OF SENIOR PUPILS

Annotation. The problems of socially-professional orientation of senior pupils are analyzed; maintenance and development of the socially-professionally orientated educationally-educating space; concordance of educationally-educating space with a public and socio-economic orientation; educational-educating complete set for senior school and periodicity his depending on directions and dynamics of development; determination of priorities of base and special knowledge's and abilities with the purpose of forming of personalities; borrowing of the best works in the direction of orientation; adaptations in European and world educational space.

Subsequent researches head for development of state and regional

components of the socially-professionally orientated educational-educating complete set.

Keywords: socially-professional orientation; educationally-educating space; socio-economic; educational-educating complete set; competence; values; type studies; adaptation; development; forming.

Постановка проблеми. Реформа рамкових основ змісту загальної середньої освіти характерна для школи в країнах, які, розвиваючись, періодично коригують напрями шляхів поступу. Мета цього реформаторського процесу зумовлюється: формуванням особистісних цінностей старшокласників; збереженням і розвитком національної культурно-історичної спадщини; запозиченням найкращих напрацювань людства на теренах цивілізованого світового співтовариства; входженням в Європейський і світовий полікультурний і економічний простір тощо. Складність полягає в узгодженні існуючого навчально-виховного комплекту в школі з суспільними та соціально-економічними потребами регіонального й державного масштабу, а також в необхідності організації соціально-професійної орієнтації старшокласників з метою відтворення продуктивних сил за галузевим принципом.

Аналіз останніх досліджень. Філософські, психолого-педагогічні та соціально-економічні засади формування в учнів системи знань соціально-професійного характеру напрацьовані як українськими, так і зарубіжними науковцями, що є підґрунтям для аналізу та роздумів. Окремо взятий навчально-виховний зміст у процесі створення навчально-виховного комплекту на різних етапах розвитку особистості із врахуванням ступеня розвитку суспільства представили у своїх наукових доробках А. Н. Алексюк, К. Ангеловски, Ю. К. Бабанский, В. П. Беспалько, І. Д. Бех, П. П. Блонський, С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, А. І. Кузьмінський, І. Я. Лернер, Д. Локк, А. С. Макаренко, М. Я. Макаренко, Н. Г. Никифорова, Н. Г. Ничкало, В. В. Олійник, І. Г. Песталоцці, В. О. Подоляк, В. О. Сухомлинський, К. Д.

Ушинський, М. Д. Ярмаченко та ін...

Мета статті. Соціально-професійно зорієнтований навчально-виховний процес передбачає, що для життя і діяльності старшокласників важливий як внутрішній об'єм засвоєного, так і можливість його використання.

На сучасному етапі розвитку суспільств особистість представляється за складовими компетентностей, які характеризуючи її за мірою особистісних здібностей дають змогу включитись у діяльність. Ключові компетентності ґрунтовані на якостях особистості і проявляються в певних способах поведінки, які спираються на психологічні функції людини, мають широкий практичний контекст, наділені високим ступенем універсалізації. Диференціювання освіти зорієнтоване на конкретні навчальні досягнення, рівень сформованості яких дає змогу функціонувати в навчальному і життєвому середовищах, що сприяє оволодінню соціальним досвідом, навичками життя й трудової діяльності в межах обраного соціально-економічного середовища.

Носії змісту освіти і засоби забезпечення його засвоєння мають виконати дидактико-методичного функцію в напрямі компетентнісно спрямованого навчально-виховного процесу в умовах профільного навчання. Їх універсальність забезпечує вивчення та застосування засвоєного змісту освіти старшокласниками, які навчаються за різними напрямками профілізації в умовах диференційованого навчання.

Виклад основного матеріалу. Процес соціально-професійної орієнтації старшокласників спонукає до періодичного коригування навчально-виховного комплексу, зумовленого такими чинниками: на основі автентичних знань забезпечується поступ цивілізованого суспільства; технології, які сприяють доступу до цінної інформації, динамічно змінюються, стають надійнішими і швидшими (з моменту запиту інформації до моменту її отримання і використання); пропоновані навчальні програми для старшої школи, які базуються на принципах формування в

старшокласників базових і спеціальних (профільних) знань, на момент їх впровадження часто не відповідають сучасним вимогам; молоде покоління потребує знань і вмінь, які допоможуть йому впоратись із сучасними і майбутніми викликами «знаннєвого» суспільства; традиційні програми базуються на вивченні фактологічного матеріалу, удосконаленні частини знань і потребують заміни на нові, в яких наголос робиться на розвиток навичок мислення, формування креативності, налагодження міжособистісних відносин.

Реструктуризація світових суспільних відносин та соціально-економічних процесів вимагає періодичного оновлення освітньо-виховного простору (змісту, методів, форм навчання тощо) [8]. Демократичні процеси і деформації навколо демократизації, зростання числа країн з ринковою економікою все гостріше порушує питання чого треба навчати (базові й спеціальні знання і вміння) в старшій школі, і що повинне знати підрастаюче покоління після закінчення загальноосвітньої школи, перед вступом до вищих навчальних закладів, в процесі входження у ринок праці тощо. Нова доба потребує розвитку педагогічного знання з урахуванням загальної системи людинознавства, розвитку прогресивних традицій педагогічної антропології, створення сучасних наукових теорій і методики професійного розвитку і виховання особистості. Цілісній системі освіти має відповідати цілісна педагогічна наука, яка охоплювала б усі ланки державної і громадської освіти та самоосвіти, сприяла розвитку неперервної освіти [10, с. 211].

«Знаннєві» суспільства змінюють акценти навчання для всієї старшої школи, а не окремої її частини (залежно від соціальної щаблини). Це зумовлене високим рівнем викладання для всього учнівського загалу незалежно від здібностей та суспільного статусу; пріоритетами в формуванні базових й спеціальних знань і вмінь, потрібних старшокласнику, а не повинності викладача у виконанні службових обов'язків; запам'ятовуванням

фактів для застосування знань і вмінь, які більше підходять для інформаційних-комунікативних суспільств та економік на знаннєвій основі. Але, вибудовуючи нове із запозиченого, не потрібно втрачати ефективно працююче власне. В останні роки помітною стала тенденція ігнорування національних надбань у царині освіти й виховання і сліпого копіювання, механічної екстраполяції чужого досвіду. Не можна не рахуватися з думкою К. Д. Ушинського: «Загальної системи виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії, і німецька педагогіка не більше як теорія німецького виховання. У кожного своя особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим» [6, с. 12].

Освітня реформа державного і регіонального масштабу супроводжується обґрунтованою зміною навчально-виховної основи з визначенням нових підходів в опануванні змісту освіти, що вимагає від старшої школи досягнення позитивних результатів на новому рівні розвитку. Пропонована освітньою наукою і практикою модель соціально-професійної орієнтації учнів має пройти експериментальну апробацію, а впровадження для широкого загалу освітньої практики в старшій школі відбуватиметься після закінчення експериментальної роботи і за позитивних результатів, відображених у висновках і відгуках (школа, учні, родина, регіон, суспільні інституції тощо). Формування вимог для підсумкового внутрішнього й зовнішнього моніторингу в випускному класі старшої школи відбувається наприкінці навчання і збігається з термінами відбору студентів для вищих навчальних закладів. Слід відзначити, що національно-регіональний компонент доречний лише тоді, коли існують специфічні національно-регіональні запити. Їх відсутність прирівнюється до відсутності відповідного замовника і подальша робота з проектування змісту освіти втрачає сенс. Національно-регіональний компонент передбачає введення відповідного змісту освіти [9, с. 87].

Освітній простір формується за певних підходів у побудові і періодичному коригуванні моделей соціально-професійно орієнтованого навчально-виховного середовища:

1. У класичному навчально-виховному комплекті пропонується навчальна програма формується і деталізується на базі змісту навчання. Ця модель визначає мету освіти і формує відповідний зміст навчання в старшій школі. Процес супроводжується вибором альтернативних «методик, які забезпечують виконання поставлених завдань, виходячи із можливостей педагогів на основі здібностей учнів» [1]. Результати навчання відображають можливість засвоєння матеріалу старшокласниками. У подальшому їх використовують як аналітичну складову при корегуванні навчально-виховного комплекту;

2. У моделі використання навчально-виховного комплекту на базі досвіду домінує процес забезпечення досягнення мети. Педагогам і управлінцям старшої школи надається можливість самостійного прийняття рішень щодо організації навчально-виховного процесу. Використання цієї моделі потребує високого рівня освіти і вчительського досвіду. Завдання – забезпечення опису навчального досвіду на основі педагогічної майстерності. Недоліком є те, що цей комплект важче використовувати в оцінці навчальних досягнень старшокласників;

3. Модель використання навчально-виховного комплекту як рамкової структури визначає мету і загальні керівні принципи для фактичного його планування. Це всеохоплюючий документ, який описує загальну мету навчання, конкретну мету освіти і викладання окремих або кількох груп предметів. Такий комплект дозволяє розробку навчальних програм регіональним управлінням освіти і науки, школам і досвідченим учителям. За реалізації цієї моделі завданням органів державної влади є регулювання розподілу навчального навантаження, науково-методичний супровід, фінансування тощо. Перевага цієї моделі забезпечення якості освіти в

старшій школі шляхом децентралізації. Але реалізацію такої моделі зможуть забезпечити висококваліфіковані педагоги, які живуть проблемами регіональної освіти не рахуючись з власним часом;

4. Навчально-виховний комплект на основі результатів базується на тому, що саме старшокласник має вивчити в процесі навчання. Його особливістю є спрямованість викладання на точний опис очікуваних результатів навчання, яких треба досягти при вивченні різних предметів, а також надання вчителям детального переліку знань і навичок, якими повинні володіти старшокласники на певному етапі їх навчання в старшій школі. Ця модель дає змогу державним освітнім органам, педагогам, батькам і старшокласникам усвідомлювати можливості старшої школи через критерії і показники результативності навчання. Модель робить зовнішнє оцінювання і тестування релевантним завдяки загальнопогодженим очікуванням, задекларованим у навчально-виховному комплекті;

5. Модель навчально-виховного комплекту на базі результатів має продовження на основі стандартів. Вона просувається у напрямі встановлення критеріїв знань і вмінь старшокласників з різних предметів на різних етапах шкільного життя. Особливістю моделі є встановлення єдиних державних стандартів для всієї загальноосвітньої ланки, які орієнтовані на окремі предмети і мають опис очікуваних результатів у процесі навчання. Вони є основою для розробки навчально-виховного комплекту, а їх сильною стороною є здатність забезпечувати вимірювальні критерії, які в подальшому використовуються для оцінки якості навчання [5, с. 21-22].

Слід зауважити, що створити чітко визначений тип навчально-виховного комплекту, який влаштує усі зацікавлені сторони, в принципі, неможливо. У міжнародному освітньому просторі практикується використання різних видів (пристосованих до місцевих умов) складових навчально-виховного комплекту, акценти в яких розставляються з урахуванням як особистісних характеристик учнів, так і національних, і

регіональних особливостей.

Наступною проблемою при розробці соціально-професійно орієнтованого навчально-виховного комплекту є інтеграція. Хоч інтеграційні процеси певною мірою стосуються старшокласників, які потребують групового розподілу залежно від здібностей і особистісних характеристик, визначених учителями у співпраці з психологами. Складно визначити, якою мірою навчально-виховний комплект має інтегрувати окремі шкільні предмети в групи і чи слід тримати традиційні шкільні предмети незалежними в освітньому процесі. Але існує думка про створення групи шкільних дисциплін для здійснення інтеграційних процесів з метою формування особистісних компетентностей. «...ключова компетентність випускника має інтегративну основу, тому що її джерелом є різні сфери культури і діяльності: духовної, соціальної, трудової, інформаційної, естетичної, екологічної тощо. Компетентність випускника є базовою міждисциплінарною, вона вимагає значного інтелектуального, багатофункціонального розвитку, включаючи аналітичні, комунікативні та інші процеси...» [11, с. 202].

Залучення до розробки соціально-професійно зорієнтованого навчально-виховного комплекту вчителів як експертів обмежене та регулюється ознаками його моделі (змісту, досвіду, рамкової структури, результатів, стандартів). Реформи ж передбачають надання вчителю більшої свободи індивідуального вибору і надання школам ширших повноважень під час розробки комплекту. Але в країнах, де запроваджуються єдині державні стандарти, сформоване узагальнене і послідовне відображення знань і вмінь старшокласників, що обмежує реальні можливості впливу вчителів і школи на формування навчально-виховного комплекту. Слід відзначити, що процес залучення вчителів до розробки комплекту уможливорює рух у напрямі підвищення їхніх професійних якостей, що в свою чергу відіграє позитивну роль в успішному опануванні навчального матеріалу старшокласниками.

Нові підходи до реформування навчально-виховного комплекту передбачають систематизовану зовнішню оцінку роботи вчителів старшої школи загальноосвітньої ланки. Відповідно рівень знань старшокласників на регулярній основі визначається шляхом зовнішнього тестування відповідними установами. За допомогою різних заходів, разом з інспектуванням і перевіркою роботи педагогів, здійснюється зовнішній моніторинг старшої школи. Звідси виникає проблема розробки нових критеріїв культури оцінювання.

На сучасному етапі рівень знань старшокласників оцінюється за допомогою спеціально визначених критеріїв, які тільки частково пов'язуються із навчально-виховною основою. У такий спосіб поряд з організацією навчального процесу паралельно існує підготовка старшокласників до складання тестових завдань, розроблених за іншою критеріальною основою.

Навчально-виховний комплект на базі стандартів задовольняє критеріальні функції викладацького і навчального характеру, а також функції об'єктивності оцінювання. Це стосується як систем, де старшокласники часто проходять зовнішні тести, результати яких оприлюднюються широкому загалу, так і систем, де оцінка знань проводиться вчителями з фіксацією результатів у класному журналі успішності.

Зрозуміло, що підвищення рейтингу загальноосвітньої школи залежатиме від якості державного та регіонального навчально-виховного комплекту. Розгляд соціально-професійно орієнтованої моделі за активної участі вчителів у процесі планування розглядається як інструмент динамічного розвитку старшої школи. Отримавши можливість реформування навчально-виховного комплекту, школа і викладачі свідомо включаються в творчий процес, що в результаті покращує мікроклімат і командну результативність на шляху отримання якісного освітнього результату. Цей процес допомагає у створенні не лише якіснішого комплекту, а й надихає

педагогічних працівників до «...креативних дій в процесі організації і проведення навчально-виховних заходів, що в свою чергу дозволяє на новому рівні зрозуміти сутність освітніх проблем» [3] і окреслити напрями побудови перспективної моделі творчої школи.

Стрижнем будь-якої освітньої реформи є розробка освітньо-виховного простору. Але це не лише перелік тем, які належить викладати педагогічному загалу і вивчати старшокласникам. Найбільш складною функцією освітнього простору є спрямування політики оцінювання в русло загальної освітньої стратегії. Слід також мати на увазі, що якісно розроблений навчально-виховний комплект сприяє вчителям у створенні власної освітньої школи, яка разом із забезпеченням рівного доступу до якісної освіти знімає частину суспільного напруження.

Рухаючись до вступу в Європейський Союз і світове співтовариство, помилковою буде думка про наявність універсального європейського соціально-професійно зорієнтованого освітньо-виховного простору, однакових принципів і цінностей в світовому просторі, а також принципів, форм і методів викладання і навчання, яких дотримуються країни-члени. Безумовно, в багатьох країнах світу є глобальні напрацювання і на їх основі до регіональної освіти пред'являються певні стандарти (задоволення прав особистості на освіту, рівень кваліфікації, мобільність та інші норми), які треба брати до уваги. Але ці вимоги не можуть стосуватися фундаментальної складової навчально-виховного комплексу, який є «самобутнім в окремо взятому національному загальноосвітньому просторі» [4]. Особливо країни Європи мають залишати багатовекторність навчально-виховного простору, зберігаючи і збагачуючи вікові напрацювання в напрямі його еволюційного становлення, а також традицій, культури, суспільної та соціально-економічної структури. Україна на платформі Європейського Союзу має певні можливості для пошуку потенційних рішень через аналіз цивілізованого досвіду, який корисний тільки як джерело для реформування

національного освітньо-виховного простору в старшій школі.

Для отримання позитивних результатів у формуванні соціально-професійно орієнтованого навчально-виховного комплекту потрібне потужне фінансове підґрунтя і добре обладнана науково-практична дослідницька база. На даному етапі Україна може скористатися створеним підґрунтям (допомога міжнародних організацій, фінансування міжнародного банку, державне фінансування тощо) для проведення наукових досліджень з метою визначення і створення моделі навчально-виховного простору із змістовним регіональним компонентом [2]. А на майбутнє має забезпечити умови для проведення неперервних досліджень з метою своєчасного і якісного коригування навчально-виховного комплекту для старшої школи. Якісний освітній комплект створює старшокласникам підґрунтя для креативного росту і дає їм можливість адаптації в суспільне і соціально-економічне середовище на початковому етапі побудови своєї життєвої та професійної траєкторії.

Використання в освітньому компоненті продуктивних складових зарубіжного досвіду потребує співставлення з державними можливостями у визначенні: джерел фінансування освіти (викладання, навчальне забезпечення, гаряче харчування, медичне обслуговування, елементи соціального захисту, транспорт тощо) в старшій школі; принципів формування навчальних класів; терміну навчання до моменту отримання базової освіти, а також ймовірності і терміну продовження навчання в старшій школі загальноосвітньої ланки; меж впливу органів місцевого самоврядування і самостійності загальноосвітньої школи у формуванні складових навчально-виховного комплекту (вивчення курсів за вибором школярів та їхніх батьків і профільна освіта); можливостей задоволення спеціальних потреб, надання соціальної допомоги, а також створення підґрунтя для освітнього (особистісно орієнтований навчальний супровід та консультації) і особистісного розвитку; вибору елективних знань і

плануванням післяшкільної освіти; критеріїв і показників рівності доступу до якісної освіти; свободи вибору старшокласниками окремих складових змісту освіти на основі індивідуальних можливостей; створення гетерогенних груп; рівня академічних знань учителів; ступеня адміністрування в системі загальної середньої освіти з наголосом на сприяння, підтримку і розвиток чи на контроль; періодичності державних іспитів, тестувань і визначення рейтингу школи; критеріїв і показників оцінки ефективності освітньої політики; шляхів виявлення і захисту досягнень, які становлять освітню цінність тощо.

Крім того, для забезпечення динаміки особистісного й суспільного розвитку, а також зняття напруження і уникнення неприємних дискусій в суспільстві, провідними в системі загальної середньої освіти України мають стати ідеї соціальної та освітньої справедливості й рівноправності. Важливо, щоб загальноосвітня система з періоду раннього дитинства до старшої школи була для школяра послідовною і наступною.

У цьому висхідному процесі важливою передумовою є управління цілями. Окреслюється складова мети соціально-професійно зорієнтованого освітньо-виховного простору – цілеспрямоване становлення міцнішої бази місцевого самоврядування і загальноосвітніх шкіл (у тому числі забезпечення педагогічними кадрами), які відповідають за практичну організацію освіти, що в свою чергу долучає до процесу створення рівних можливостей в освіті і водночас дбає про її високу якість. «Муніципальний освітній простір досліджується як сукупність освітніх закладів і всіх соціальних інституцій, незалежно від їх форм власності й адміністративного підпорядкування, які знаходяться на території муніципальної освіти, а також державних і суспільних органів управління освітою, соціальних партнерів і структур, взаємодіючих в напрямі комплексного розвитку населення регіону і муніципальної освіти» [7, с. 66].

Закономірно, що атмосфера взаємин у середовищі спілкування

старшокласників, як і в суспільстві, змінюється. Тому на старшу школу загальноосвітньої ланки особливо покладається розробка соціально-професійно орієнтованих навчально-виховних заходів, спрямованих на збалансований розвиток, добробут і стан фізичного й психологічного здоров'я старшокласників. У зазначеному контексті до педагогічних колективів зростатимуть вимоги в царині розширення сфер впливу на особистість і соціум. Зазначимо, що для педагогічної практики старшої школи це означатиме напрацювання системи заходів, цілеспрямованих на максимальне вирішення соціально-професійних потреб старшокласників і їхніх родин.

Одним із видів таких потреб є досягнення певного рівня справедливості й рівноправності в навчанні, де увага зосереджується на індивідуальній підтримці в процесі навчання, що в гетерогенних групах сприятиме особистісному соціально-професійному розвитку в загальнодержавному масштабі. Це зумовлюватиме активну участь старшокласників у плануванні й навчанні, співпраці і взаємодопомозі, сприятиме формуванню особистісної відповідальності і підвищенню рівня готовності до продовження навчання в системі неперервної освіти та взаємодії на ринку праці.

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що створення чітко визначеного соціально-професійно орієнтованого навчально-виховного комплекту для старшої школи, не кажучи вже про профільну, який влаштує всі зацікавлені сторони (старшокласників, батьків, регіони, державу тощо) в принципі неможливо. Але використання пристосованих до місцевих умов складових різних варіантів зазначеного комплекту, акценти в яких розставляються з урахуванням національних і регіональних особливостей, допоможе максимально задовольнити освітні запити старшокласників. Закономірним у цьому процесі має бути особистісний і колективний рух на шляху створення комплекту, його періодичне коригування залежно від

характеру змін і напрямів розвитку, а також пошук у сучасних умовах оптимальних шляхів поступу особистісного, суспільного та соціально-економічного характеру.

Література:

1. Алексюк А. Н. Общие методы обучения в школе / А. Н. Алексюк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1981. – 206 с.
2. Ангеловски К. Учителя и инновации: книга для учителя / Кретж Ангеловски. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
3. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: метод. основы / Юрий Константинович Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
4. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / Владимир Павлович Беспалько. – Воронеж: ВГУ, 1977. – 303 с.
5. Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для 21-го століття: матеріали всеукр. наук. практ. конф. – К., 2007. – 239 с.
6. Кузьмінський А. І. Завдання всебічного гармонійного розвитку особистості в умовах полікультурної освіти / А. І. Кузьмінський // Славянская педагогическая культура. – 2006. – № 5. – С. 9 – 12.
7. Макаренко М. Я. Особливості проектування муніципального освітнього простору / М. Я. Макаренко, М. П. Пашенко // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжнар. конгресу – IV Слов'янські пед. читання. – Черкаси, 2005. – С. 65 – 66.
8. Національна доктрина розвитку освіти. – К.: Шк. світ, 2001. – 24 с.
9. Никифорова Н. Г. Поликультурные основы проектирования регионального компонента в современной школе / Н. Г. Никифорова // Известия Международной Славянской Академии образования им. Я. А. Коменского. – 2006. № 4. – С. 85 – 92.
10. Ничкало Н. Г. Педагогічні дослідження в Польщі та Україні:

особливості, результати і перспективи // Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр.; укр.-пол. [щорічник] / за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, І. Вільш, Н. Ничкало. – Ченстохова; К., 2005. – [Вип]7. – С. 203-216.

11. Подоляк В. О. Класифікація компетентностей учнів в галузі сучасного виробництва на основі порівняльного аналізу / В. О. Подоляк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2006. – Вип.9. – С. 204 – 213.